

Rosabel Roig-Vila (Ed.)

La docencia en la Enseñanza Superior

Nuevas
aportaciones
desde la
investigación
e innovación
educativas

Rosabel Roig-Vila (Ed.)

**La docencia en la
Enseñanza Superior.
Nuevas aportaciones
desde la investigación
e innovación educativas**

Octaedro
Editorial

La docencia en la Enseñanza Superior. Nuevas aportaciones desde la investigación e innovación educativas

EDICIÓN:

Rosabel Roig-Vila

COMITÉ CIENTÍFICO INTERNACIONAL

Prof. Dr. Julio Cabero Almenara, Universidad de Sevilla

Prof. Dr. Antonio Cortijo Ocaña, University of California at Santa Barbara

Profa. Dra. Floriana Falcinelli, Università degli Studi di Perugia

Profa. Dra. Carolina Flores Lueg, Universidad del Bío-Bío

Profa. Dra. Chiara Maria Gemma, Università degli studi di Bari Aldo Moro

Prof. Manuel León Urrutia, University of Southampton

Profa. Dra. Victoria I. Marín, Universidad de Oldenburgo

Prof. Dr. Enric Mallorquí-Ruscalleda, Indiana University-Purdue University, Indianapolis

Prof. Dr. Santiago Mengual Andrés, Universitat de València

Prof. Dr. Fabrizio Manuel Sirignano, Università degli Studi Suor Orsola Benincasa di Napoli

Profa. Dra. Mariana Gonzalez Boluda, Universidad de Birmingham

Prof. Dr. Alexander López Padrón, Universidad Técnica de Manabí

COMITÉ TÉCNICO:

Jordi M. Antolí Martínez, Universidad de Alicante

Gladys Merma Molina, Universidad de Alicante

Revisión y maquetación: ICE de la Universidad de Alicante

Primera edición: octubre de 2020

© De la edición: Rosabel Roig-Vila

© Del texto: Las autoras y autores

© De esta edición:

Ediciones OCTAEDRO, S.L.

C/ Bailén, 5 – 08010 Barcelona

Tel.: 93 246 40 02 – Fax: 93 231 18 68

www.octaedro.com – octaedro@octaedro.com

ISBN: 978-84-18348-11-2

Producción: Ediciones Octaedro

Cualquier forma de reproducción, distribución, comunicación pública o transformación de esta obra solo puede ser realizada con la autorización de sus titulares, salvo excepción prevista por la ley. Diríjase a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necesita fotocopiar o escanear algún fragmento de esta obra.

NOTA EDITORIAL: Las opiniones y contenidos de los textos publicados en esta obra son de responsabilidad exclusiva de los autores.

57. Consciència crítica de gènere en l'alumnat universitari: una experiència educativa

Francés Díez, M. Àngels; Maestre Brotons, Antoni; Mira-Navarro, Irene; Vidal Lloret, Vicent

Universitat d'Alacant

RESUM

Encara que la investigació en estudis de gènere ha propiciat un dels canvis més transformadors, creatius i importants en l'àmbit acadèmic, la introducció de continguts que afavorisquen la coeducació no ha sigut sistemàtica en tots els graus ni totes les universitats. L'objectiu d'aquest treball és exposar una investigació sobre el canvi de postura crítica de l'alumnat respecte de les qüestions de gènere a partir d'una sèrie d'experiències educatives dutes a terme en diferents assignatures de llengua i literatura catalanes de la Universitat d'Alacant (curs 2019-20). La metodologia utilitzada consta de tres fases: en la primera, realització d'un qüestionari per avaluar els coneixements previs de l'alumnat; en la segona, l'activitat central proposada en cada assignatura; en la tercera, realització del mateix qüestionari per esbrinar si han canviat els coneixements i les actituds dels estudiants. Entre els resultats més rellevants de l'experiència, cal destacar que, en general, l'alumnat adquireix nocions de crítica de gènere, reorienta els seus criteris de valoració del cànon literari, considera necessari utilitzar un llenguatge no sexista i amplia el coneixement d'obres literàries que representen la diversitat sexoafectiva. En conclusió, valorem positivament l'experiència educativa malgrat algunes limitacions en el disseny i la realització; en efecte, cal avançar en la introducció de la perspectiva de gènere per promoure una educació inclusiva.

PARAULES CLAU: gènere, universitat, literatura, llengua.

1. INTRODUCCIÓ

Aquest estudi planteja la importància del desenvolupament de les habilitats crítiques de l'alumnat de l'educació superior en relació amb les reivindicacions de gènere, una assignatura pendent que, malgrat ocupar un lloc destacat en els debats cívics, socials i acadèmics dels darrers trenta anys, encara no ha estat implementada amb èxit en els plans d'estudi universitaris d'una manera transversal i genèrica. En efecte, tal com indica López (2012, p. 41), malgrat que en els darrers vint anys la investigació educativa ha apostat per la modificació dels plans d'estudi envers el desenvolupament per competències, aquest canvi no s'ha dut a terme, i l'enfocament educatiu continua orientat cap a l'adquisició de coneixements, perspectiva que no garanteix el desenvolupament del pensament crític. A més, pel que fa a les assignatures de literatura en particular, encara hi predomina un enfocament historicista que privilegia els mètodes d'anàlisi lingüística i semiòtica (el popular "comentari de text") en detriment d'aproximacions interdisciplinars basades en l'anomenada "teoria cultural" o "teoria crítica" i que posen en qüestió el significat ideològic dels textos en relació al gènere, la sexualitat, l'ètnia, la classe, l'espai o l'economia (Maestre, 2019). Per això, Lucas R. Platero (2018, p. 31), a partir dels postulats de la pedagogia queer, ens convida a preguntar-nos quin paper té el col·lectiu docent en la confecció i divulgació de models educatius racialitzats, generitzats, sexualitzats i diversos funcionalment. La pedagogia queer, en general, pretén que l'alumnat supere la concepció de la societat en binomis com

home-masculí-heterosexual i dona-femenina-heterosexual, adoptant una visió constructivista de la identitat, és a dir, allunyada de l'essencialisme i l'universalisme. L'educació, afirma val flores, és una pràctica compromesa i crítica cap a totes les desigualtats que el sistema social instaura: “Si la pedagogía tiene el mandato histórico por excelencia de normalizar, lo queer viene a desacomodar y desencajar esa obsesión por lo normal” (flores, 2019, p. 20). Una de les formes de lluitar contra l'homogeneïtat (concepte sobre el qual descansa la “normalitat”) és precisament, com veurem, ampliar el cànon literari a veus, cossos i històries tradicionalment silenciades.

La percepció de les desigualtats de gènere és, especialment, motiu de preocupació i controvèrsia, per tal com la construcció híbrida i heteronormativa de les identitats encara hi predomina. Segons Lopes Louro (2019), encara que l'escola admet que hi ha moltes formes de viure els gèneres i la sexualitat, té l'obligació d'orientar les accions a partir d'una norma, on hi hauria “un modelo adecuado, legítimo, normal de masculinidad y de feminidad y una única forma sana y normal de sexualidad, la heterosexualidad; apartarse de esa norma significa buscar el desvío, salir del centro, tornarse excéntrico” (p. 2). L'educació que l'escola proporciona, per tant, “no consiste sólo en aprender destrezas y memorizar asignaturas, sino que crea identidades. Los niños/as, adolescentes y jóvenes usan los discursos de género heteronormativo, presentes en el currículum explícito y oculto de la escuela como materias primas para elaborar su identidad” (Carrera, Lameiras, Cid, Rodríguez & Alonso, 2015).

L'escola ha actuat tradicionalment, doncs, com a perpetuadora de pràctiques heteronormatives, a través de currículums que amaguen la diversitat lingüística, racial, sexual o de gènere, presentant-se, a més, com a “saber universal i objectiu” (Sánchez, 2019, p. 96). Quant a les qüestions de gènere, sexualitat i família, els continguts curriculars mostren (i, per tant, validen i perpetuen) exclusivament el gènere binari cis, l'heterosexualitat i la família nuclear. Més específicament, és habitual que, en tots els nivells educatius, les assignatures de llengua i literatura reflecteixen només realitats com el masculí com a gènere gramatical neutre, un cànon literari també únicament masculí i heterosexual o exemples discursius i textuais masculins i heterocentrats. I tot això, sense menystenir l'anomenat “currículum ocult”, que fa referència a l'organització de l'aula, les formes de parlar i vestir permeses i tota una organització de l'ensenyament i l'aprenentatge que transmeten igualment valors reproductors de desigualtat. Tanmateix, és també l'entorn privilegiat per a dur a terme polítiques subversives d'aquestes inèrcies. Els recents moviments d'innovació docent centrats en la coeducació i l'escola inclusiva, avalats pel Pla director de coeducació de la Generalitat Valenciana (2018, p. 3) així ho testimonien. De fet, aquest document oficial reconeix que, malgrat la cobertura legislativa per a la igualtat de gènere, el sistema d'ensenyament encara transmet uns referents socials i una tradició de coneixement que invisibilitza les dones i les manté en una subsidiarietat permanent. Tot això implica un greu dèficit acadèmic i en la formació d'una ciutadania democràtica. Per aquesta raó, formula una sèrie d'objectius i accions concretes a desenvolupar, des de l'educació infantil fins al Batxillerat i la formació professional, estratègies de coeducació, entesa com “un procés educatiu que afavoreix el desenvolupament integral de les persones amb independència del sexe en el qual estiguen socialitzades”, perquè l'escola siga un lloc en què “les alumnes i els alumnes puguen desenvolupar lliurement les seues identitats en un clima d'igualtat real i sense cap tipus de condicionants o limitacions imposades” (p. 4).

En l'àmbit de l'educació superior, fa anys que s'està duent a terme un procés de reforma legislativa que mira d'introduir la igualtat i la no discriminació per raó de gènere (Llei orgànica 1/2004, Llei Orgànica 4/2007, Llei 14/2011, entre d'altres). Tanmateix, estem d'acord amb Milena Villar i M. José Méndez-Lois (2020) quan afirmen que “tener un marco normativo de estas características no ha signi-

ficado, que el profesorado de todos los ámbitos educativos esté formado en competencias de género, y mucho menos el alumnado” (p. 82). I, tot i que la investigació feminista en l'àmbit acadèmic ha produït un dels canvis més transformadors, creatius i importants dins de la pràctica i la política acadèmica, “a nivel docente no existe una oferta acorde con la cantidad de investigación y conocimiento desarrollado. De ahí la importancia de introducir la coeducación en el ámbito universitario” (Villar, Méndez-Lois, 2020, p. 82).

Així doncs, la investigació que volem mostrar, duta a terme a partir d'una experiència educativa entre alumnat universitari de diversos graus de la Universitat d'Alacant, té l'objectiu de determinar-ne el grau de coneixement de les reivindicacions de gènere com a pautes ideològiques i d'enfocament crític que aspiren a transformar la societat i eradicar-ne les discriminacions per raó d'identitat sexual. S'hi oferiran dades preliminars sobre la postura crítica de l'alumnat respecte d'aquestes teories; la descripció de l'aplicació a l'aula d'una experiència que els hi pose en contacte i, finalment, els resultats de l'avaluació d'aquesta experiència i l'evolució, si escau, del seu posicionament sobre el tema. Els objectius concrets que ens proposem són: detectar entre l'alumnat el grau de coneixement sobre les relacions entre gènere i construcció d'identitat; estudiar en exemples textuais i culturals pràctics casos exemples de discriminació per raó de gènere o altres paràmetres (racisme, xenofòbia, homofòbia i transfòbia, etc.); proposar alternatives a construccions identitàries tradicionals segons nous paràmetres (feministes, de noves masculinitats, queer, etc.); avaluar-ne el resultat i la influència d'aquest en la presa de consciència de l'alumnat. L'objectiu final és, com afirma Sánchez (2019, p. 102), fer una crítica al currículum com a procés normatiu de creació d'identitats per promoure pràctiques horitzontals i participatives que eviten l'exclusió i l'estigmatització.

2. MÈTODE

2.1. Descripció del context i dels participants

L'experiència educativa ha sigut duta a terme en assignatures gestionades pel Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant durant el segon semestre del curs 2019-2020; concretament, entre gener i maig de 2020, en el context de l'estat d'alarma generat per la pandèmia de Covid-19. En el qüestionari previ a l'activitat han participat un total de 135 alumnes, mentre que en el segon qüestionari (el que avalua el canvi de criteri, si escau, de l'alumnat) han contestat 113 alumnes de les mateixes matèries. Les assignatures en qüestió són *Literatura Catalana Infantil* (LCI) (optativa de 4t curs del Grau de Mestre en Educació Infantil, amb 46 alumnes), *Llengua Catalana II per a l'Educació Primària* (LCIIEP) (obligatòria de 3r curs del Grau de Mestre en Educació Primària, amb 37 alumnes), i *Introducció a les grans obres de la literatura catalana contemporània* (IGOLCC) (bàsica de 1r de grau en Filologia Catalana, amb 31 alumnes).

2.2 Instrument

L'instrument dissenyat per a avaluar els coneixements previs de l'alumnat en matèria de crítica de gènere és un qüestionari amb preguntes d'opinió amb opcions múltiples o un sistema de gradació entre 0 i 5 (on 0 significa “no hi estic d'acord en absolut” i 5 “hi estic totalment d'acord”). Les preguntes pretenen esbrinar l'opinió de l'alumnat sobre els diversos aspectes enunciats en l'apartat anterior i que qüestionen el caràcter heteronormatiu i androcèntric que tradicionalment ha caracteritzat l'educació com a difusora de normes d'identitat sexual, entre d'altres. En concret, s'hi pregunta sobre el llenguatge no sexista, sobre els prejudicis contra el feminisme com a moviment *massa radical*, sobre

els pressupòsits ideològics relacionats amb la literatura i, especialment, el cànon literari, i sobre la representació de la diversitat afectivosexual en la cultura audiovisual i el còmic.

Taula 1. Qüestionari sobre crítica de gènere

-
1. Què penses sobre la següent afirmació: “Està bé buscar la igualtat entre hòmens i dones però és exagerat veure masclisme en tots els àmbits de la vida”?
 - a. Té raó, sembla que detectar actituds/fets/situacions masclistes és una obsessió.
 - b. No té raó, hi ha actituds/fets/situacions masclistes en totes les esferes socials i individuals.
 2. Quina d'aquestes tres formes t'estimes més?
 - a. la ciutadania, l'alumnat, les persones sol·licitants
 - b. els/les ciutadans/es, els/les alumnes, els/les sol·licitants
 - c. els ciutadans, els alumnes, els sol·licitants
 3. Indica si estàs d'acord amb l'afirmació següent: “El cànon literari està format per les millors obres literàries de tots els temps, triades objectivament per persones qualificades”:
0) 1) 2) 3) 4) 5) (0 = totalment en desacord; 5 = totalment d'acord)
 4. Indica si estàs d'acord amb l'afirmació següent: “Hem de respectar la literatura (especialment, la canònica), valorar-la únicament per les seues qualitats estètiques”:
0) 1) 2) 3) 4) 5) (0 = totalment en desacord; 5 = totalment d'acord)
 5. Quina opinió et mereixen les noves versions d'antics contes populars, com ara *Shrek*, en què es canvia el rol dels personatges?
 - a. No respecten una tradició rica i universal de molts segles de contar contes.
 - b. Com que es limiten a imitar l'original i només canvien els rols, tenen poca qualitat literària.
 - c. Estan bé, però cal continuar contant de la mateixa manera aquells antics contes populars que han passat de generació en generació, per mantenir una tradició cultural.
 - d. Són versions necessàries per a trencar el tòpic i oferir models de conducta diferents dels de la societat tradicional.
 - e. No conec aquestes noves versions.
 6. Digues si aquesta afirmació és verdadera o falsa: “La literatura que escriuen les dones sol tenir una càrrega ideològica, a diferència de la literatura escrita per hòmens”:
 - a. Verdadera b. Falsa c. No ho sé.
 7. Saps què és la crítica de gènere?
 - a. Sí b. No
 8. Penses que la literatura protagonitzada per dones o per personatges LGBTQ+ s'adreça a...
 - a. Tot el públic lector en general
 - b. Només dones o persones LGBTQ+
 - c. No ho sé.
 9. Penses que les nocions de masculinitat o de feminitat són fixes o bé varien al llarg del temps?
 - a. Són fixes: ser home o dona significa el mateix a tot arreu i en totes les èpoques.
 - b. No són fixes: ser home o dona no significa el mateix a tot arreu ni en totes les èpoques.
 - c. No ho sé.
 10. Indica si estàs d'acord amb l'afirmació següent: “En el context de la cultura audiovisual actual (cinema, còmic, etc) la diversitat afectivosexual és representada habitualment”:
0) 1) 2) 3) 4) 5) (0 = totalment en desacord; 5 = totalment d'acord)
 11. Saps què és el test de Bechdel?
 - a. Sí. b. No.
 12. Indica si estàs d'acord amb l'afirmació següent: “El públic de la cultura audiovisual actual remet a un públic que assumeix un punt de vista heteropatriarcal”:
0) 1) 2) 3) 4) 5) (0 = totalment en desacord; 5 = totalment d'acord)
 13. Indica si estàs d'acord amb l'afirmació següent: “El gènere superheroic remet, per definició, a un estereotip de dominació masculina i no cal fer propostes alternatives a les tradicionals”:
0) 1) 2) 3) 4) 5) (0 = totalment en desacord; 5 = totalment d'acord)
 14. Coneixes llibres o pel·lícules en què el protagonisme recaiga en personatges no heterossexuals?
 - a. Sí. b. No.
 15. T'identifiques amb les lletres de cançons d'artistes com ara Pitbull, Maluma o Bad Bunny?
 - a. Sí. b. No. c. No els conec.
-

2.3 Procediment

L'experiència que s'ha dut a terme en l'assignatura de *Literatura Catalana Infantil* ha constatat de cinc activitats que tenien l'objectiu d'identificar biaixos masclistes, heteronormatius o androcèntrics en la literatura i el cinema infantil, i conèixer-ne propostes alternatives.

La primera activitat s'havia de fer de manera individual i abans de la sessió en gran grup. Calia llegir l'article divulgatiu "Literatura infantil i juvenil feminista?" (Aguilar, 16 de març de 2019), un breu reportatge en què es conversa amb dues autores de literatura infantil i juvenil catalana, Muriel Villanueva i Anna Manso, sobre el feminisme i la perspectiva de gènere en la seua pròpia obra.

La segona activitat, ja en gran grup, va ser el comentari i la discussió sobre aquest article. El professor en llegia o destacava alguns fragments i l'alumnat els comentava, els discutia o els ampliava. Aquests fragments van ser els relatius a la reivindicació de la igualtat de gèneres des de la literatura infantil, la representació de personatges no masculins o heterosexuales en la literatura i el cinema, el trencament d'estereotips i el públic receptor d'aquest tipus d'obres.

La tercera activitat, també en gran grup, es fonamentava en els comentaris que va suscitar l'article. L'alumnat havia de proposar obres de la literatura i del cinema infantils que representaren un model alternatiu de masculinitat o feminitat, obres que tomben prejudicis i estereotips de gènere o defugen els rols heteropatriarcal, i també obres que integren prejudicis o biaixos masclistes, heteronormatius o androcèntrics.

La quarta activitat, que també es va fer en gran grup, va ser explicar el test de Bechdel i aplicar-lo a obres de la literatura i del cinema infantils que foren suficientment conegudes pel grup.

Finalment, es va demanar a l'alumnat una redacció individual de reflexió sobre aquesta pràctica i sobre els aprenentatges assolits, que s'inclou com un punt més del quadern de pràctiques avaluable en l'assignatura.

Les activitats de conscienciació de l'assignatura *Llengua Catalana II per a l'Educació Primària* s'han desenvolupat en dues accions. En la primera, es va instar l'alumnat a respondre el qüestionari 1 i es va proposar la lectura de l'article divulgatiu "Per què cal combatre el llenguatge sexista?" (Molina, 2019) en què es debatia la pertinència de fer servir el masculí neutre com a forma imperant en la comunicació escolar i s'hi proposava fer servir el femení neutre, els dobles o les formes genèriques. A partir de la lectura es va generar un debat en gran grup sobre les idees principals del text, especialment centrat a qüestionar com l'ús del llenguatge pot condicionar la imatge i la percepció de si mateix en l'alumnat de l'educació primària.

La segona acció formativa proposà treballar l'imaginari literari de l'alumnat, raó per la qual en un primer moment es demanà que aquest pensara durant un minut noms d'autores de la literatura per a persones adultes i de literatura infantil i juvenil i que, transcorregut aquest temps, cada equip de treball en diguera els noms. Els resultats van ser diversos, però a pesar d'haver demanat explícitament autores, aparegueren noms d'hòmens en els dos casos. Amb els resultats comentats i després de preguntar com era possible que aparegueren noms d'home en dues llistes d'autores, una alumna hi intervingué i afirmà "és que no veiem les dones perquè tampoc parlem d'elles".

Per a aprofundir en com el modelatge de gènere en la infantesa es veu condicionat per altres creacions, com les culturals, la darrera part del treball d'aula es basa en l'anàlisi filmica. La pel·lícula triada ha estat *Harry Potter i el calze de foc*, de la qual l'alumnat analitzà críticament uns fragments a partir de la lectura del capítol "Llenguatge i imatges amb trets sexistes i androcèntrics" del text de formació docent *Llenguatge per la igualtat a l'educació*. L'alumnat sintetitzà críticament les reflexions efectuades al llarg de l'activitat de conscienciació i respongué, de manera general i

per escrit, la pregunta següent: “L’ús que fem de la llengua i els productes culturals que consumim condicionen l’expressió de gènere en la infantesa?”. Una vegada lliurada la reflexió, l’alumnat respongué el qüestionari 2.

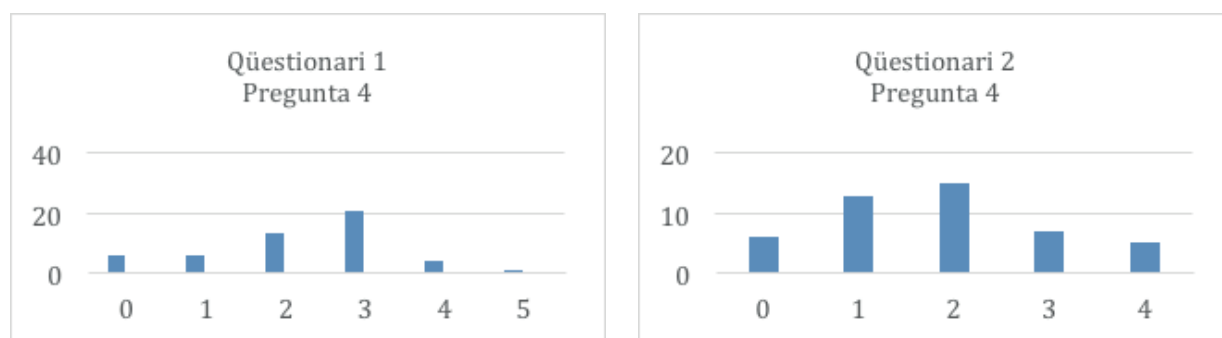
L’experiència duta a terme en *Introducció a les grans obres de la literatura catalana contemporània* constava de diverses fases, dissenyades al voltant de l’obra *Laura a la ciutat dels sants* (1931), de Miquel Llor. En primer lloc, l’alumnat havia de veure els primers deu minuts de l’adaptació teatral de la novel·la i, després, aplicar-hi el test de Bechdel. A continuació, havien de projectar la història i imaginar-ne la continuació, després de valorar els indicis del fragment teatral. Després, havien de veure l’obra completa i comprovar els seus vaticinis.

En segon lloc, havien de relacionar *Laura a la ciutat dels sants* amb un fragment de l’obra de Virginia Woolf *Una habitació pròpia* (1929), que parlava sobre la representació esbiaixada de les dones en la literatura, en què habitualment se’ls mostra segons la relació que tenen amb els hòmens, tal com el test de Bechdel pretén avaluar. Tot seguit, havien de continuar investigant-hi amb la lectura d’un article científic en premsa, “La dona insatisfeta. Miquel Llor i Mercè Rodoreda en diàleg amb Madame Bovary”, escrit per la professora, que analitza la figura de la dona adúltera i la perspectiva de la infelicitat conjugal en el cas de les obres de Llor, Flaubert i Rodoreda des d’una perspectiva de gènere. Després, havien de respondre algunes preguntes sobre el tema, per analitzar la mirada androcèntrica dels autors i, de retruc, la càrrega ideològica del cànon literari.

3. RESULTATS

En l’assignatura de *Literatura Catalana Infantil* resulten especialment significatives les respostes a les preguntes 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11 i 13, que s’han tractat de manera explícita en les activitats realitzades, mentre que per respondre 1, 2, 3, 9, 12 i 14 caldria extrapolar a altres àmbits o abstraure algunes de les conclusions de les anàlisis que s’hi van fer.

Així, doncs, s’observen alguns canvis significatius en la pregunta 4, sobre el fet de valorar la literatura únicament des del punt de vista estètic: hi ha clarament un desplaçament cap al desacord en el segon qüestionari. Desapareix, doncs, la puntuació de 5 (totalment d’acord), mentre que descendeix notablement la puntuació de 3 (passen de marcar-la 21 alumnes a marcar-la 15) i ascendeix la puntuació de 2 (de 13 a 15) i d’1 (de 6 a 13).

Gràfic 1. Respostes a la pregunta 4 en l’assignatura LCI

Pel que fa a la pregunta 5, sobre les noves versions d’antics contes populars, hi ha un petit augment, des del 69% al 78%, de la resposta “Són versions necessàries...”; i s’observa, sobretot, una reducció de la resposta que afirma que cal “continuar contant de la mateixa manera”, que passa del 23% al 6%.

Taula 2. Respostes a la pregunta 5 en l'assignatura LCI

Pregunta 5	Qüestionari 1			Qüestionari 2			
	Necessàries 69 %	Continuar contant igual 23 %	No les conec 8 %	Necessàries 78 %	Continuar contant igual 6 %	Poca qualitat 9 %	No les conec 7 %

També s'observa un canvi significatiu en la pregunta 6, sobre la càrrega ideològica en la literatura escrita per dones: en el primer qüestionari, un 51% la considera falsa, un 43% ho desconeix i un 6% considera l'afirmació vertadera; en canvi, en el segon qüestionari augmenta fins al 67% l'alumnat que considera falsa l'afirmació, però també augmenta fins al 22% l'alumnat que la considera vertadera, i es redueix a l'11% l'alumnat que en desconeix la resposta. Aquest augment d'alumnes que considera vertadera la resposta es deu, probablement, al fet que l'article que es va facilitar parlava d'autores de la literatura infantil i juvenil que havien pres una consciència crítica respecte del gènere i dels personatges femenins i intentaven que quedara reflectida en les seues obres.

Taula 3. Respostes a la pregunta 6 en l'assignatura LCI

Pregunta 6	Qüestionari 1			Qüestionari 2		
	Vertadera 6 %	Falsa 51 %	No ho sé 43 %	Vertadera 22 %	Falsa 67 %	No ho sé 11 %

Les respostes també mostren un avanç pel que fa als coneixements conceptuals. Caldria esperar una resposta afirmativa a les preguntes 7, sobre la crítica de gènere, i 11 sobre el test de Bechdel, en el segon qüestionari, perquè són conceptes explicats i treballats en les activitats. En el primer qüestionari, un 61% de l'alumnat responia afirmativament la pregunta 7, i augmentava al 85% en el segon qüestionari; pel que fa a la pregunta 11, es canvia d'un 16% que respon afirmativament a un 91%. Tanmateix, en ambdues preguntes sorprén trobar encara un petit percentatge d'alumnes (15% i 9%, respectivament) que no han assolit els objectius conceptuals bàsics.

Taula 4. Respostes a les preguntes 7 i 11 en l'assignatura LCI

Pregunta 7	Qüestionari 1		Qüestionari 2	
	Sí 61 %	No 39 %	Sí 85 %	No 15 %
Pregunta 11	Sí 16%	No 84 %	Sí 91%	No 9 %

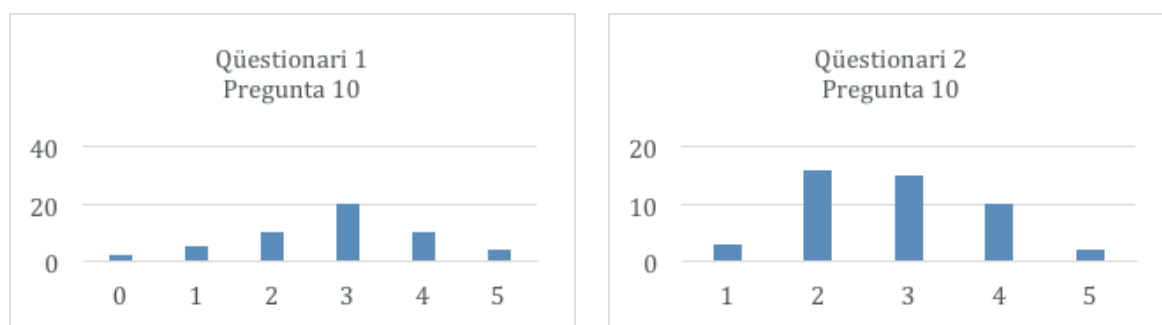
No s'observen canvis significatius en la pregunta 8, sobre el públic receptor de la literatura protagonitzada per dones o personatges LGBTQ+, que era un dels temes principals de què tractava l'article treballat a classe. És així perquè la predisposició de l'alumnat ja era adequada segons el nostre parer: un 90% havia respost "Tot el públic lector en general", que esdevé un 93% en el segon qüestionari; en el segon qüestionari desapareix el nombre d'alumnes que havia indicat desconeixement en el primer, 6%, i, a canvi, passa d'un 4% a un 7% l'alumnat que apunta "Només dones o persones LGB-

TQ+”. Una possible explicació és que l’article que es va debatre lamentava que alguns dels productes protagonitzats per dones o personatges LGBTQ+ s’editaren en formats que feren pensar en aquest públic, més que no en un públic general, com ara *Contes de bona nit per a nenes rebels*, que amb la preposició “per a” del títol sembla marcar un públic concret, cosa que s’hauria pogut evitar amb la preposició “sobre”.

Taula 5. Respostes a la pregunta 8 en l’assignatura LCI

Pregunta 8	Qüestionari 1			Qüestionari 2	
	Dones o LGTBQ+ 4 %	Tot el públic 90 %	No ho sé 6 %	Dones o LGTBQ+ 7 %	Tot el públic 93 %

Després de l’experiència, l’alumnat tendeix a detectar una infrarepresentació de la diversitat afectivosexual en la cultura audiovisual, com es desprén de les respostes a la pregunta 10: el valor intermedi 3 passa de ser marcat per 20 alumnes a ser marcat per 15; mentre que el valor 2 (menor representació) passa de ser marcat per 10 alumnes a 16. Tanmateix, desapareix el nombre d’alumnes que marcava l’opció 0, atès que s’han proporcionat nombrosos exemples en aquest sentit.

Gràfic 2. Respostes a la pregunta 10 en l’assignatura LCI

Com calia esperar, s’observa igualment un augment de l’alumnat que declara conèixer llibres o pel·lícules protagonitzades per personatges no heterosexuais (pregunta 13): varia d’un 61% que respon afirmativament a un 83%. Potser l’alumnat que encara respon negativament aquesta pregunta considera que, tot i que se n’ha parlat i se n’han proposat títols i exemples durant l’activitat, no ha tingut encara ocasió de llegir-ne els llibres o visualitzar-ne les pel·lícules.

Taula 6. Respostes a la pregunta 14 en l’assignatura LCI

Pregunta 14	Qüestionari 1		Qüestionari 2	
	Sí 61 %	No 39 %	Sí 83 %	No 17 %

Quant a les preguntes que no s’han treballat explícitament a l’aula i que, per tant, requeririen d’un major esforç d’abstracció, s’observen, en general, pocs canvis; també és cert que el posicionament inicial de l’alumnat en bona part d’aquestes preguntes ja sol ser crític. Si de cas, cal considerar al

marge la pregunta 2, que no solament no s'ha treballat a l'aula sinó que, de més a més, possiblement era el tema més allunyat a les activitats dissenyades per a l'assignatura; per tot plegat, no en considerem d'interés les respostes, les quals, en qualsevol cas, no presenten canvis destacats entre els qüestionaris.

Així, no hi ha canvis significatius en la pregunta 1, relativa a l'afirmació sobre si és exagerat veure masclisme en tots els àmbits de la vida, per a la qual un 70% de l'alumnat considera que "No té raó...". Tampoc no s'observen canvis importants en la pregunta 3, que la major part de l'alumnat situa entre els valors intermedis (2-4), cosa que també ocorre amb la pregunta 12, sobre l'afirmació relativa a un públic que pren un punt de vista heteropatriarcal. Així mateix, no hi ha grans canvis en la pregunta 9, sobre les nocions de masculinitat i feminitat, per a la qual més d'un 80% de l'alumnat respon en els dos qüestionaris que "No són fixes". Tampoc no hi ha una diferència rellevant en la pregunta 14, sobre la identificació amb lletres de cançons d'artistes com Pitbull, Maluma o Bad Bunny, en què el 94% de l'alumnat, en el primer qüestionari, i el 100%, en el segon, respon negativament.

En els resultats recollits de l'assignatura de *Llengua Catalana II* observem un canvi de tendència en un 50% de les respostes. És a dir, en set de quinze qüestions, l'alumnat demostra una presa de consciència crítica amb perspectiva de gènere, respecte del primer qüestionari.

En aquest sentit, en fer un mostreig de les preguntes considerem representatius els següents resultats fruit del procés de reflexió i formació. Pel que fa a les preguntes relacionades amb l'adquisició de nova formació, els resultats de la qüestió 2, sobre usos del llenguatge, mostren que inicialment el 75% de l'alumnat considerava més adequat l'ús de "la ciutadania, l'alumnat, la persona sol·licitant". Una vegada feta la pràctica d'anàlisi, aquest percentatge ascendeix fins al 87%, la qual cosa indica que l'alumnat considera que l'ús del masculí genèric no és del tot adequat en l'educació primària.

Taula 7. Respostes a la pregunta 2 en l'assignatura LCIIEP

Pregunta 2	Qüestionari 1			Qüestionari 2		
	Forma neutra	Formes dobles	Forma masculina	Forma neutra	Formes dobles	Forma masculina
	75 %	23 %	2 %	87%	8 %	5 %

Estretament relacionades, les respostes de la pregunta 7 també constaten l'evolució en la formació de l'alumnat, ja que en el primer qüestionari només un 55,8% afirma saber què és la crítica de gènere, mentre que en el segon aquesta xifra augmenta fins al 64,9%. Aquest increment ens pot fer pensar que els paràmetres de la crítica de gènere s'han incorporat al bagatge crític de l'alumnat de l'assignatura. Un fenomen semblant es dona en la qüestió 11, en què l'alumnat que coneix el test de Bechdel passa de l'11,6% al 18,9%.

Taula 8. Respostes a les preguntes 7 i 11 en l'assignatura LCIIEP

Pregunta 7	Qüestionari 1		Qüestionari 2	
	Sí	No	Sí	No
	55,8 %	44,2 %	64,9 %	35,1 %
Pregunta 11	Qüestionari 1		Qüestionari 2	
	Sí	No	Sí	No
	11,6 %	88,4 %	18,9 %	81,1 %

En relació a preguntes que connecten la formació acadèmica amb la reflexió i l'anàlisi de l'entorn social, hem de destacar els resultats de les preguntes 5, 9, 13 i 15, que marquen una evolució. Així doncs, en la qüestió 5 l'alumnat reconeix la necessitat de revisar els contes populars i fer-ne noves versions, la qual cosa indica un augment d'aquesta opinió, que passa del 76,7% inicial al 78,4%. Les respostes de la qüestió 9 reflecteixen que, mentre que en un primer moment el 81,4% de l'alumnat pensava que les nocions de masculinitat i feminitat són flexibles, després de l'anàlisi del film i de la reflexió sobre com són els rols de gènere en l'actualitat, aquest percentatge afirmatiu creix fins al 83,8%. L'assumpció de la possibilitat de canvi en les categories de gènere tradicionals ens fa pensar que la mirada crítica de l'alumnat es referma i els permet llegir les produccions culturals des del punt de vista que proporcionen els estudis de gènere. Com també ens indica la pregunta 13, que manté en els dos qüestionaris la necessitat de renovar el gènere superheroic. Des del punt de vista actitudinal, l'evolució també s'observa en l'increment de respostes, del 76,7% al 83,8%, que diuen no identificar-se amb les lletres de cançons d'artistes com ara Pitbull o Bad Bunny, en la pregunta 15.

Taula 9. Respostes a les preguntes 5, 9 i 15 en l'assignatura LCIIEP

	Qüestionari 1				Qüestionari 2			
Pregunta 5	Neces- sàries 76,7 %	Poca qualitat 2,3 %	No neces- sàries 18,6%	No les conec 2,3 %	Neces- sàries 78,4 %	Poca qua- litat 2,7 %	No ne- cessàries 8,1 %	No les conec 10,8 %
Pregunta 9	No són fixes 81, 4 %	Són fixes 9,3 %	No ho sé 9,3 %	No són fixes 83, 8 %	Són fixes 10,8 %	No ho sé 5,4 %		
Pregunta 15	No 76,7 %	Sí 18,6 %	No les conec 4,7%	No 83,8 %	Sí 10,8%	No les conec 5,4 %		

En l'assignatura *Introducció a les grans obres de la literatura catalana contemporània*, l'evolució entre les respostes de l'alumnat al primer i al segon qüestionari revelen una certa presa de postura crítica respecte dels temes plantejats. En primer lloc, les preguntes sobre nocions i conceptes denoten un avançament en els coneixements teòrics. Per a la pregunta 7, "Saps què és la crítica de gènere?", el percentatge d'alumnes que contesten afirmativament passa del 49% al 90%, i en la pregunta 11, sobre el test de Bechdel, passa del 15% al 77%.

Taula 10. Respostes a les preguntes 7 i 11 en l'assignatura IGOLCC

	Qüestionari 1		Qüestionari 2	
Pregunta 7	Sí 49 %	No 51 %	Sí 90 %	No 10 %
Pregunta 11	Sí 15 %	No 85 %	Sí 77 %	No 23 %

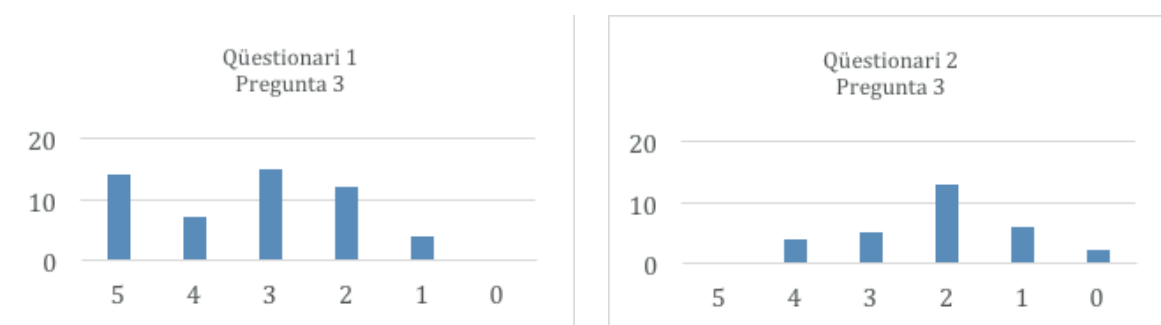
Pel que fa a les preguntes d'opinió sobre la presència de la discriminació de gènere en la vida quotidiana, s'observa un augment del posicionament crític: en la pregunta 1, el percentatge d'estudiants que detecta actituds masclistes en totes les esferes de la vida passa de ser d'un 70% a un 83% i, en

la pregunta 2, sobre el llenguatge no sexista, també s'observa el canvi: l'alumnat que prefereix les formes neutres (com *l'alumnat*) augmenta (del 60% al 70%).

Taula 11. Respostes a les preguntes 7 i 11 en l'assignatura IGOLCC

	Qüestionari 1			Qüestionari 2		
Pregunta 1	Actituds masclistes	Actituds no masclistes		Actituds masclistes	Actituds no masclistes	
	70%	30%		83%	17%	
Pregunta 2	Forma neutra	Formes dobles	Forma masculina	Forma neutra	Formes dobles	Forma masculina
	60 %	35 %	5 %	70%	27 %	3 %

En aquelles qüestions sobre el cànon literari es pot comprovar una certa evolució en la percepció crítica sobre les implicacions ideològiques d'aquesta construcció. En la pregunta 3, les respostes de l'alumnat es desplacen envers el desacord amb l'afirmació sobre l'objectivitat de les llistes de les millors obres de la literatura: si en el primer qüestionari, un 87% pensava que eren objectives (n'havien contestat 3, 4 o 5), en el segon aquest percentatge passava al 22%, mentre que la majoria hi mostrava desacord (en contestaven 2, 1 o 0).

Gràfic 3. Respostes a la pregunta 3 en l'assignatura IGOLCC

Igualment, en la pregunta sobre la càrrega ideològica de les obres literàries escrites per dones (la 6), s'hi veu un lleuger augment entre l'alumnat que pensa que és un plantejament fals (del 66 al 70%), tot i que també augmenta l'alumnat que la troba verdadera (del 12 al 23%). També augmenta el percentatge d'alumnat que pensa que la literatura protagonitzada per dones o personatges LGBTQ+ s'adreça al públic en general (d'un 81% a un 90%).

Taula 12. Respostes a la pregunta 6 en l'assignatura IGOLCC

	Qüestionari 1			Qüestionari 2		
Pregunta 6	Vertadera	Falsa	No ho sé	Vertadera	Falsa	No ho sé
	12 %	66 %	22 %	23 %	70 %	7 %

Hi ha algunes qüestions que no presenten pràcticament evolució, aspecte que indica que la consciència crítica sobre el tema plantejat ja estava prefixada. És el cas, per exemple, de la pregunta sobre

les nocions de masculinitat i feminitat (la 9), que un 87% considera variables al llarg del temps (tant en el primer qüestionari com en el segon), o la que pregunta sobre les lletres de cançons actuals (la 15), amb què la majoria no s'identifica (78%).

Així mateix, hi ha altres preguntes en què l'evolució és molt poc significativa: per exemple, en aquella que versa sobre la diversitat afectivosexual (la 10), els resultats es decanten lleugerament cap al desacord amb l'afirmació, és a dir, que l'alumnat detecta una infrarepresentació de la diversitat en la cultura audiovisual actual. Igualment, pel que fa al protagonisme de personatges no heterosexuales (la 14), també hi augmenta el coneixement d'obres protagonitzades per personalitats no normatives: del 76% al 83%.

4. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

Després d'haver realitzat aquesta investigació a partir de les experiències educatives descrites, es pot concloure que els resultats obtinguts són suficientment representatius, ja que hi ha hagut una gran participació de l'alumnat dels tres grups implicats (més d'un 70%), si bé és major en la primera fase (la primera realització del qüestionari) que en la segona (les activitats) i la tercera (la segona realització del qüestionari). Encara que s'ha utilitzat el mateix qüestionari general sobre actituds de l'alumnat cap a qüestions de gènere, les activitats pensades pel professorat per afavorir la conscienciació crítica han sigut diverses: lectura d'articles acadèmics, anàlisi de textos filmics i literaris, recomanacions d'ús d'un llenguatge no sexista, debats i test de Bechdel. Per tant, les activitats són distintes però han fomentat bàsicament la capacitat analítica i crítica i els continguts actitudinals. Entre els resultats més rellevants, destaca la necessitat de valorar el cànon literari amb criteris no estrictament estètics o culturals, ja que, en realitat, com ha remarcat la crítica literària contemporània, no són universals ni atemporals, sinó que sovint tenen a veure amb qüestions de classe i gust cultural, tal com afirma Pierre Bourdieu (2010). Per tant, l'alumnat ha comprovat que existeixen criteris també ideològics en la confecció del cànon literari, que tradicionalment han ocultat les identitats subalternes o minoritàries com les dones, les persones LGBTQ+ o les ètnies no occidentals. També cal mencionar el caràcter receptiu de l'alumnat a llegir llibres que incorporen personatges LGBTQ+ i/o protagonistes femenines i la constatació de la infrarepresentació que tenen en la cultura audiovisual infantil. A més, es mostren favorables a l'ús d'un llenguatge no sexista i amplien el seu coneixement d'obres literàries que mostren la diversitat sexoafectiva i promouen la igualtat de gènere.

És la primera vegada que es du a terme una experiència coordinada amb activitats d'aquestes característiques en un grup d'assignatures del Departament de Filologia Catalana; per tant, hem contribuït a la progressiva introducció de l'educació inclusiva a la Universitat d'Alacant, malgrat les mancances de realització de l'activitat i les millores que caldrà incorporar en un futur. A més, l'alumnat ha après conceptes crítics dels estudis de gènere i sexualitat que no coneixia i que li han servit per a ampliar les seues destreses analítiques en relació a l'ús de la llengua, la lectura de textos literaris i la recepció filmica. Finalment, l'alumnat de les assignatures de literatura també ha augmentat el coneixement d'obres que representen la diversitat sexoafectiva

AGRAÏMENTS

Aquest article forma part del projecte "L'alumnat de l'Educació Superior i la construcció de l'esperit crític (Gènere, Sexualitat, Postcolonialisme)" (codi 4836) que ha rebut finançament en el marc del Programa I3CE de Xarxes d'Investigació en Docència Universitària 2019/2020 de la Universitat d'Alacant.

5. REFERÈNCIES

- Aguilar, L. (16 de març de 2019). Literatura infantil i juvenil feminista? *Ara criatures*. Recuperat de https://criatures.ara.cat/lectura/Literatura-infantil-juvenil-feminista_0_2198180174.html
- Bourdieu, P. (2010). *El sentido social del gusto. Elementos para una sociología de la cultura*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- flores, v. (2019). Prólogo. En M. Sánchez, *Pedagogías queer. ¿Nos arriesgamos a hacer otra educación?* (pp. 14-23). Madrid: Catarata.
- Generalitat Valenciana (2018). *Pla director de coeducació de la Generalitat Valenciana*. Recuperat de <http://www.ceice.gva.es/documents/161634256/165603089/Pla+Director+de+Coeducaci%C3%B3+41bf1d73-e9c9-4589-9f4c-bdab09fe0fcb>
- Institut Balear de la dona (s/f). *Llenguatge per la igualtat a l'educació*. Recuperat de https://oficinai-gualtat.uib.cat/digitalAssets/297/297562_llenguatge-per-la-igualtat-a-leducacio.pdf
- Lopes, G (2019). Currículo, género y sexualidad: Lo “normal”, lo “diferente” y lo “excéntrico”. *Descentrada*, 3(1), e065. Recuperat de http://www.memoria.fahce.unlp.edu.ar/art_revistas/pr.9640/pr.9640.pdf
- López, G. (2012). Pensamiento crítico en el aula. *Docencia e Investigación, gener/desembre*(22), 41-60.
- Maestre, A. (2019). Repensar els estudis catalans des de la teoria queer. En C. Martínez Tejero, & S. Pérez Isasi (Eds.). *Perspectivas críticas sobre os estudios ibéricos* (p. 175-200). Venècia: Edizioni Ca' Foscari.
- Molina, N. (2019). Per què cal combatre el llenguatge sexista. *El crític*. Recuperat de <https://www.elcritic.cat/noticies/per-que-cal-combatre-el-llenguatge-sexista-32001>
- Platero, L. R. (2018). Ideas clave de las pedagogías transformadoras. En A. Ocampo (Coord.). *Pedagogías queer* (p. 26-46). Santiago de Chile: Ediciones CELEI-Centro de Estudios Latinoamericanos de Educación Inclusiva.
- Sánchez, M. (2019). *Pedagogías queer. ¿Nos arriesgamos a hacer otra educación?*. Madrid: Catarata.
- Villar, M., & Méndez-Lois, M. J. (2020). Innovación coeducativa y prevención de la violencia de género desde el currículum del grado de maestra/o en educación Primaria. En E. J. Díez, & J. R. Rodríguez (Dir.), *Educación para el bien común hacia una práctica crítica, inclusiva y comprometida socialmente* (pp. 79-88). Barcelona: Octaedro.